

adjective (participle) remains the sign carrier, so in poetic texts it can be an epithet. Using similar epithets, the poet pays attention to personal particularities of images and avoids tautology in the text.

Key words: epithet, substantive, adjective, participle, semantics.

С. А. Романюк

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ТА БЕЗПРИЙМЕНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ

У пропонованій статті описано засоби реалізації темпоральних відношень на рівні малого синтаксису й побудовано систему прийменникових і безприйменникових конструкцій на позначення часу в поетичних творах. Вирізняємо конструкції означеного/неозначеного тривалого часу, часової попередності/наступності, початку/кінця реалізації дії й часової близькості/приблизності.

Ключові слова: момент мовлення, темпоральна безприйменникова конструкція, прийменниково-відмінкова форма, одночасність / різночасність.

Різні типи відношень певних дій до моменту мовлення або інших точок на часовій осі за ознаками одночасності, попередності чи наступності розрізнені власними „сферами впливу”. Часові форми дієслова є основними показниками віднесеності дії до темпорального орієнтиру; прислівники, прикметники, іменники та їхні сполучення з прийменниками конкретизують тривалість дії у часовому континуумі. У мові всі ці засоби взаємодіють, уточнюючи і доповнюючи один одного. Темпоральні відношення є такими, що визначають стосунок мови до об’єктивної дійсності – реального часу. Дослідник темпоральних відношень в українській мові О. І. Бондар зазначає, що вони є стрижнем мовної системи, і тільки через їхню інтеграцію в мові можна з’ясувати характер відображення останньою топологічних і метричних параметрів реального часу [2]. Прийменникові й безприйменникові конструкції – це синтаксичний засіб відтворення часу в загальній системі темпоральності, найголовнішими виразниками якої є семантична репрезентація основних ознак реального часу – послідовного перебігу подій чи явищ, їхньої тривалості (означеної / неозначеної) та повторюваності (дистрибутивності). Темпоральні конструкції одно- / різночасності реалізовані в реченні двома формами – прийменниково-відмінковою та безприйменниковою. Мета нашої роботи – виявити засоби реалізації темпоральних відношень на рівні малого синтаксису й побудувати систему прийменникових і безприйменникових конструкцій на позначення часу в поетичних творах.

У мовній свідомості автора існує потенційна здатність висловити той або той варіант часової локалізації дії мовними засобами. Мовець здійснює вибір таких засобів, які найбільшою мірою відповідають не тільки загальній змістовій, але й емоційно-експресивній спрямованості вислову. Наприклад, коротку тривалість описують як „особливо емоційно наповнене світовідчуття мовця” [8]: *Ще мить одна – тремтячими руками Я стан її дівочий обхопив* (Б. Грінченко). Особливо яскраво і виразно вони повинні бути дібрані у короткому висловлюванні – текстах невеликого розміру – віршах, піснях тощо. Адже поетична мова відрізняється від прозаїчної словниковим наповненням і синтаксисом. Через більшу концентрованість слів у поезії їхній добір значно складніший, ніж у прозі, а конструкції на позначення темпоральних відношень повинні чітко і влучно передавати тривалість, перебіг певної дії, явища, описуваного автором.

У результаті проведеного на матеріалі поетичних творів дослідження ми визначили такі групи прийменникових і безприйменникових конструкцій на позначення часу:

1. Конструкції на позначення означеного тривалого часу, де означеність дії – це чітка встановленість її часових меж, детерміноване уявлення про її тривалість.
2. Часові конструкції на позначення неозначеної тривалості дії (час, не повністю охоплений одночасною з ним дією). Виразення одночасності – це вказівка на перебіг дії у межах певного часового орієнтира; це одночасність двох і більше дій, станів, явищ.
3. Конструкції зі значенням часової попередності та наступності, які позначають етапність дії відносно часової осі й характерні бінарною опозицією щодо означеної / неозначеної тривалості дії. Поза межами такого протиставлення – між двома часовими моментами – виділяємо форми загального відносного часу.
4. Конструкції, що вказують на початок реалізації дії та кінцеву часову межу.

5. Темпоральні конструкції на позначення часової близькості та приблизності.

За варіантами темпоральної функції розподілені певні форми окремих відмінків. У слов'янських мовах семантика відмінка у різний спосіб виражає категорію часу, а відмінки становлять надзвичайно продуктивну, проте керовану чіткими правилами систему, яка уможливило вираження різноманітних відношень [9: 5-6]. Родовий, знахідний та орудний відмінки формують конструкції, які відтворюють значення дії в часі, що заповнює повною мірою початкову та кінцеву межі інтервалу, в якому відбувається описуване явище, дія; позначають момент певної тривалості дії або час, повністю співвідносний із моментом мовлення. Родовий відмінок закріплений за функцією неозначеної одночасності; він звичайно вживається в однині у комплексі з означальними словами і виражає неозначену тривалість та дистрибутивну неозначену тривалість дії. Орудний відмінок позначає неозначену темпоральну характеристику дії. Іменникові словоформи орудного відмінка часу, трактовані у лінгвістичній літературі як архаїчні форми розмовного характеру [7], чи поширені під впливом російської мови [6], яскраво виступають у поетичному мовленні. У них, на думку М. Я. Плющ [5, 93], „виразно виявляється стилізація уснорозмовної манери”, наприклад: *Осінім днем на золотім узліссі Самотня сарна билась у журбі... І вже було несла більш любить Осінім днем на золотім узліссі* (А. Мойсієнко).

В українській мові продуктивним засобом на позначення тривалого часу виступають компоненти, виражені за допомогою знахідного відмінка з прийменниками *на*, *за*, а також формули *протягом* (*упродовж*) із родовим відмінком, а І. Р. Вихованець наголошує, що „форма знахідного закріпилася в різновидах означеної одночасності, тоді як різновиди дистрибутивної неозначеної одночасності і неозначеної одночасності становлять її периферію” [4: 84], напр.: *Погойдаєш, вигодаєш, вивчиш – І на вік, і на єдину мить – Біля себе, вічна і всевишня, Знов научиш жити і любить!* (М. Вінграновський); *І застиг він на роки і на століття В золотому німому захопленні* (І. Драч); *поки не вистоялося мовчання запізнився на одну хвилину* (І. Калинець); *...несли її [мову – С. Р.], несли, тисячу років, дали вам у руки, а ви, бездари, пропили за одну ніч!* (Ю. Тарнавський); *Скільки раз ви уже кохали За своє безконечне життя?* (В. Симоненко); *Це одна даність – намалювати її таку, Як малювали на задану тему богове мистецтва, Протягом тисячоліть – від Рубльова до Леонардо да Вінчі* (І. Драч); *Ах, диваки, не знались вони з масами!!! А поодиначі упродовж сторіч Ціпками Землю торсали і мацали* (Б. Олійник).

Особливо виразно семантику означеного тривалого часу передають іменникові конструкції без прийменника, але уточнені числівниками, прикметниками, займенниками, які виступають актуалізаторами перебігу дії, наприклад: *А четвертому, п'ятому, шостому і дев'ятому цілісінький довгий вік стільки добра обіцятиме, що врешті з четвертого, п'ятого, шостого і дев'ятого поробить стандартних калік* (В. Симоненко); *Здолай увесь свій вік стояти на порозі перед дверей, тобі відкритих навстяж* (В. Стус); *Ціле життя він груз в самотності – з очима білими, як дим* (Б. Бойчук); *Та все життя отак про себе й знати, що ти не зрадник, ні, ти не відступник* (Л. Костенко); *Скажіть їй, що мене не буде довгий час І що мене надійно руки вкрили* (М. Вінграновський). Прийменниковий компонент у таких конструкціях є, на думку О. К. Безпояско, носієм додаткової семи – значення кількісної фіксації часу [1: 29]. Деякі конструкції передають значення повторюваності (дистрибутивності), яку ми окреслюємо як означену (або невизначену) кількісну повторюваність дії в межах одного часового плану, точно не встановлену тривалість дії за умови її циклічності, регулярності, звичності: *На грані світляних років являвся часом день, і час від часу зірка падала комусь в долоні* (Б. Бойчук); *Ноче, котрий це вже раз тебе чує на собі біла шкіра паперу* (Ю. Тарнавський); *Але знову і знову непритомніє місто від твоїх постійних епідемій* (Ю. Тарнавський); *І час неспинний, стиснувши остроги, Над ними чвалить вранці і вночі* (В. Симоненко); *Баба день крізь день кривуля на городі* (Б. Олійник); *Я жив, як бубон, день у день* (М. Вінграновський); *Повстань, пророче! Твоя настала вже пора. Твориш в людей у дні і ночі Глаголом правди і добра* (М. Вінграновський); *Вишні черешень і черешні вишень Крізь тебе проходять щоніч і щодень* (Н. Федорак). У співвідношенні з дієсловами незавершеної дії, безприйменникові та прийменникові структури набувають значення повторюваності: *Двічі на рік пишні квіти Та не процвітають; В житті літа найкращії Двічі не бувають* (Леся Українка).

Значення часу, не повністю охоплене дією, у поетичних творах може передаватися як відмінково-прийменниковими, так і безприйменниковими формулами (останні часто виступають із часовими актуалізаторами). Найуживанішими серед них є конструкції з прийменником *в(у)*, *во*, *на*, *за* + знахідний та родовий відмінки. До складу прийменникових зворотів неозначеної часової тривалості входять іменники таких семантичних розрядів: назви днів тижня, назви місяців, частин року та частин доби, назви конкретних вимірів часу й загальних часових понять та іменники

нечасової семантики. Наприклад: *Засвітаються сонця, як вовчі очі у судну днину* (В. Стус); *Або щоб у холодні сходи сонця Ми мандрували через зимове плоскогір'я* (В. Вовк); *Бігла стежка в далеч і губилась, А мені у безтурботні дні Назавжди, навіки полюбились Ніжні і замріяні пісні* (В. Симоненко); *Це буде так: в осінній день прозорий Перейдемо ми на свої дороги* (О. Теліга); *Піднаторіли наші віршописці, бодай їх муха вбрикнула в колисці, – убогі словом, мислю порочні, у тридцять літ плішиві і старі* (Л. Костенко); *Ти приречена на зливу, Четвертована до сміху. З часом ти до мене звикнеш, Наче до Сахари лікоть* (О. Пашук); *А я серед тої проклятої віхоли Взяла й зосталася – синам на зло!* (І. Драч); *Серед темної ночі будиться Україна, немов від кроків біля хати* (Ю. Тарнавський); *Серед нічної тиші, крізь музику зір, чути крики, п'яний спів* (Ю. Тарнавський); *Брате мій, пам'ятаєш дні весни на світанню волі?* (П. Тичина); *Раптом зустрілися на мить І серце вже не так щемить* (О. Завгородній); *Тож послухайте, сонце і вітре! Перестаньте скиглити на мить!* (В. Симоненко); *Десять регоче ридма на весіллі П'яна перелесниця вдова* (І. Драч); *Тож нехай коляди близькі і далекі На Різдво Христове злиються в одно – Як навесні в парі зоряні лелеки* (Укр. пісня); *І одну там згадано віраду Усміхом прудкої черги днів, Що при палахтінні листопаду В наших слові – міт їх прояснів* (О. Зуєвський); *Десять під полудень – лемент крає сон отамана* (І. Драч); *У чорний шовк старанно загорнула груди і спілість свого лона, щоб перейти холодно крізь життя* (Б. Бойчук); *І поїзд зелений весни Стрімкіш все відходить від мене – Крізь ночі, безсоння і сні* (А. Мойсієнко).

У синтаксисі української мови безприйменникові темпоральні формули виступають у реченні синтаксичними прислівниками часу. Безприйменникові форми зі значенням неповністю охопленої часом дії передають родовий, знахідний, орудний відмінки: *Він умер наступного дня* (Л. Костенко); *...квилить чайка, що не може вмерти вже вісімсот років* (Ю. Тарнавський); *Так замислився, що аж присів, сім днів не тив і не їв* (В. Симоненко); *Не судить за те, що забуваю перестиглих вишень кровотечу. Двадцять восьме літо забиваю золотого цвяха в порожнечу* (М. Холодний); *Де тільки я не бродив оці тисячу літ!* (Б. Олійник); *Але часом я хотіла б торкатися тебе так, Як кульбабине сім'я землю* (В. Вовк). Проаналізовані прийменникові та безприйменникові конструкції, що позначають момент неозначеної тривалості дії у поетичних творах, відзначаються високою продуктивністю, а лексико-функціональні можливості цих засобів надзвичайно широкі.

Конструкції часової попередності та наступності позначають етапність дії щодо часової осі, вказуючи на означеність / неозначеність тривалості дії, а між цими часовими моментами знаходиться загальний відносний час. Конструкції, які фіксують час, не повністю заповнений дією, у свою чергу, розмежовуються за вказівкою на неточну / точну попередність або наступність. Найпоширенішими засобами їхнього вираження виступають структури: *перед + орудний відмінок, над + орудний., до + родовий, після + родовий відмінок, по + орудний відмінок, через + знахідний*. Наприклад: *Та ми повинні бачити при світлі, Де вбитий бог, а де всесвітній хам, Що перед смертю розпинав народи* (Д. Павличко); *Страшно безсило-малим Чути себе перед смертю* (Б. Олійник); *повертається старе з-перед віків черепкових* (І. Калинець); *Над раном сонця ждав, І відхилив фіранку Для перших променів* (Д. Павличко); *Від сьогодні немає привіту: Одиуміли в минуле сонця* (О. Зуєвський); *Мати у колгоспі від третіх півнів* (Б. Олійник); *І скільки сили простуй назад. Бо тільки там життя – це до народження* (В. Стус); *На другий день пливли до підобідку* (Л. Костенко); *А ти їм співаєш пісень до півночі* (М. Холодний); *Де, наче хмари мовчазні, Сама любов з вінками плине До ранку в зляканому сні?* (О. Зуєвський); *Інші, як лягли на дно окоп, – До сьогодні чесно стережуть Європу* (Б. Олійник); *Злазьте з барикад, герої до першої скрути* (Л. Костенко); *Ярославна розстелила тіло неціловане непещене повне ніжності щоб ти по ста віках чернав її для віршів* (Б. Бойчук). У значенні через вживаний прийменник за+знах.в: *За хвилину заставили стіл стравами й напоями, різними квасами з садовини й наливками* (Т. Шевченко) і порівняймо: *А згодом, через 300 років, Найкращі учні чи пророки Розкажуть байку про широкий Потік, що в нього містик втік!* (Ю. Заруцький).

Підгрупу означеної часової наступності утворюють конструкції родового відмінка з прийменниками з, від, починаючи з, починаючи від. Вони „вказують на тривання наступного явища поза межами часового орієнтира (означена тривалість), але водночас позначають початок перебігу явища всередині часового орієнтира і підкреслюють домінуюче в них значення початкової часової межі” [3, 143]. Звичайно у таких конструкціях функціонують іменники з часовою семантикою, що характеризують астрономічний та умовний виміри часу – назви загальних часових понять, конкретних вимірів часу, назви періодів, пов'язаних із віком людини, напр.: *В своєму щасті я зовсім забула, що слово „шлюб” гірке моїй Кассандрі від того часу, як Долон зрадливий одкинувся від неї* (Леся Українка); *Та на Олімпі знають, на вершині, від самої хвилини відплиття, три Мойри, три безжалісні богині, що визначають все людське життя* (Л. Костенко); *Мене від світанку Два сонечка*

гріють (Б. Данилович); *Звикаємо з дитинства грати й гратися, Не відучились... Хоч давно пора* (В. Крищенко); *Знайдеш мене, закохану з зими* (О. Куценко).

Кінцеву часову межу виражає конструкція *до + родовий відмінок*, яка вживається найчастіше з іменниками часового значення: *Було, Дроздовського удвох перекладали, Й до ночі аж - розмови про сонет* (А. Мойсієнко); *Школа, школа – все неначе вчора, До сих пір від неї не відвик* (В. Крищенко); *Та тільки що розумного творилось, розумного гадалось до сих днів, – найменш у мозках одиниць зродилось, найбільш народ зробив і виповів* (І. Франко); *І до кінця твого болітиме затерпле тіло* (Б. Бойчук); *Безнадійна та прозора [істина] Аж до смертної коси* (Г. Чупринка); *Скажи – ти не забула гору Жовтих Лілій І до болю зелену полонину? Коли перебули найпоетичнішу з ідилій І клялись кохати до загину?* (М. Семенко); *Він віднайде його не як свідка клінічних гімнастик До закінчення віку* (С. Процюк).

Значення відносного часу передають формули: *коло + родовий відмінок, біля + род. в.* (із семантикою часової наближеності), а найширші функціональні можливості мають звороти з – *до, від(од) – до + родовий відмінок*, які вживаються з означеннями і без них: *Мамині руки – щедрі, робочі – Втоми не знають з ранку до ночі* (В. Грінчак); *Бо таке на роду написано: від Адама до наших днів будуть людям світити лисини величаво мудрих вождів* (В. Симоненко); *Алябастрова ваза Розповідає тільки Про мале й про минальне Й не скаже нічого про вітер, Що віяв від рана до пізна* (Е. Андіївська).

Отже, проаналізований матеріал свідчить про те, що відмінкові та прийменниково-відмінкові форми на позначення часу активно функціонують у поетичному мовленні й досить повно представлені на рівні малого синтаксису. Ці конструкції не мають обмежень щодо вживання, а навпаки, наділені широкими лексико-функціональними можливостями. Вони подають вичерпну інформацію щодо тривалості, перебігу й часових меж описуваних подій, при цьому становлять складну систему, за допомогою якої автор актуалізує часовий план розповіді, виражає різні відтінки часових відношень, указує на тривалість дії, одночасної / різночасної з моментом мовлення, розрізняючи її тривалість (означену й неозначену, тривало-повторювану). Саме з огляду на різноманітність, багатство й функціональну наповненість темпоральних конструкцій, їхнє дослідження видається перспективним й пропонується стаття може слугувати базою для подальших розвідок часових відношень в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпояско О. К. Відтворення темпоральності відмінковою системою української мови // Мовознавство. – 1989. - № 1. – С. 27-33.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 212 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пулсари”, 2004. – 400 с.
5. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: Навч. посібник. – К.: Київ. пед. ін-т, 1978. – С. 83-97.
6. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови. – К.: Вища школа, 1973. – С. 34.
7. Тимченко Є. Льокатив в українській мові (з української складні). – К.: З друкарні УАН, 1925. – С. 9-11.
8. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М.: Гнозис, 1994. – 344 с.
9. Laura A. Landa. Koncepcja przypadku i czasu w językach słowiańskich. – Kraków. – Universitas. – 2004. – 30 s.

It was described in the suggested article the means of the implementation of temporal correlation at the level of small syntax and set up the structure of adjective and nonadjective construction on the significance of time in poetries. It was distinguished the constructions of defined / undefined continuing time, of time before / aftercoming, commencement / ending of realization of action and closeness of time.

Key words: Speaking moment, temporal nonadjective construction, case-adjective form, difference of time.

К.С. Савич